

CULTURA MATERIAL I QUALITAT DE LA VIDA URBANA

ANTONIO FERNÁNDEZ ALBA

ANTONIO FERNÁNDEZ ALBA

Arquitecte i catedràtic de l'Escuela de Arquitectura de Madrid. Premi Nacional d'Arquitectura, 1963. Premi Nacional de Restauració, 1980. Acadèmic de «San Fernando». Autor de *Las crisis de la arquitectura española, 1939-1972*, Edicusa, Madrid, 1972, *Neoclassicismo y postmodernidad*, Ed. Blume, Madrid, 1983, *En las gradas de Epidauro*, Ed. Libertarias, Madrid, 1986, *Los axiomas del crepúsculo*, Ed. Blume, Madrid, 1988, i *La metrópolis vacía*, Ed. Anthropos, Barcelona, 1990.

Aquells espais que s'intuïen per a la ciutat en els esbossos gràfics de les primeres avantguardes no han resultat ser tan confortables com les idíl·liques imatges que il·lustraven els croquis i dibuixos de llurs esforços progenitors, que propugnaven més aire, més llum i més espais verds per equilibrar la deterioració de la incipient ciutat industrial.

Davant d'aquestes «idees gràfiques» de la futura metròpoli, avui podem contemplar uns espais urbans contaminats pel trànsit, atrofiats pels sorolls, il·luminats pels signes d'uns missatges cada vegada més esquizofrènics. Un insuportable malestar urbà es presenta com a resposta a les entusiastes il·lustracions que manifestaven el progrés i la raó com a valors irrefutables d'una victòria sobre l'envellida ciutat burgesa. L'ànima de la ciutat somiada per Rilke lliuraria els seus espais a la mecànica de la ciutat ben acotada per Le Corbusier. Tanmateix, la raó i el progrés no han realitzat aquella il·lusió prometeica, i les virtuts de la forma que banyaven l'arquitectura nova es troben ara tan lluny de llurs perfils primigenis que vaguen per les grans ciutats com uns meteors enganyadors del dia i de la nit.

El benestar i el «confort» han intentat suplir la decepció que comporta aquest frau alterat entorn de la raó i el progrés, i s'han confós amb la felicitat, bé com a mitjans per a conquerir-la, bé com a fins en ells mateixos per a recuperar la felicitat. Ara, a finals de segle, ens adonem que les nostres ciutats han crescut amb una permissivitat tan desmesurada que resulta difícil usufructuar les conquestes tecnològiques del «confort». Edificis espectaculars camuflen l'espai de la ciutat amb escenificacions il·lusòries que semblen transformar l'arquitectura en un supermercat d'objectes maquillats en l'espai habitat.

Imitadors tardans i epígons reciclats en l'art de construir la ciutat s'apressen a recollir els fragments i les restes de la metròpoli ferida, i novament els arquitectes es presenten com a salvadors en la crisi de la ciutat finisecular. No són pas pocs els dissenyadors del medi urbà que ofereixen pertot respostes i remeis per a resoldre els efectes negatius a què han conduït els desequilibris d'una ciència urbana aplicada en el context d'una cultura científico-tècnica de fabricació d'imatges sota els auspicis d'un classicisme postmodern.

Però aquestes interpretacions gramaticals no apareixen tan clares en la pràctica de la construcció de l'espai contemporani, i sobretot en la seva realitat habitable, on cada cop, i amb una eloqüència més gran, l'espai que reproduïen aquestes arquitectures s'allunya de la formalització del lloc; d'altra banda, les relacions estètiques de producció en què aquestes arquitectures es desenrotllen no s'ajusten amb precisió a la destinació social a la qual pretenen dirigir-se. En llur relació amb la realitat empírica en què es

83

84

produceix l'espai de la ciutat actual, aquestes arquitectures figuratives amb prou feines poden subministrar imatges coherents amb la dinàmica actual de la gran metròpoli: trànsit de masses, nous mitjans de comunicació, simultaneïtat d'accions o pluralitat de coexistència, flexibilitat i canvi, moviment i buit.

Una constel·lació de fragments de la mort industrial estructura encara els buits de la ciutat. L'espai per on circula la vida urbana aporta tribut a una tecnologia tecnificada, i el temps de l'home en els seus reductes urbans sembla haver mort davant del conjur tecnocràtic. Són dos esdeveniments que s'articulen amb la ruptura inicial de les avantguardes amb la ciutat i amb la triple escissió del «jo» modern (món interior, naturalesa i societat); tot això ha donat lloc a canvis en la interpretació de l'espacialitat i en la conducta que en aquests llocs han d'adoptar els seus habitants.

Tres dels esdeveniments més significatius que s'han produït durant el segle XX: revolució de 1917, assalt a la raó el 1933 i desenrotllament d'una consciència competitiva, amb el triomf del mercantilisme, juntament amb tres concepcions de l'espacialitat moderna: abstracció, surrealisme i cubisme, aclareixen amb precisió els resultats incongruents i els trets positius de l'hàbitat modern; hem de convenir, amb tot, que les conquestes no han estat satisfactòries, i que els llocs de la ciutat sofreixen la tergiversació de llurs territoris més específics.

La ciutat s'atomitza en usos, funcions, conductes; els processos que en desenrotlla la construcció són de naturalesa policèntrica i han d'atendre diversos factors; en definitiva, haurien de manifestar llur última finalitat: habitar. Però no sembla que els fets reproduïxin una relació tan elemental. La ciutat contemporània es desenrotlla sota postulats poètics i fatídics, en alternatives derrotes i recolliments mítics al servei del poder mercantil, i no com un model d'introspecció analítica respecte als problemes socials, culturals, funcionals i antropològics. De tot això, en donen proves més que expressives les experiències frustrades per a fer efectiva la conquesta: la nova ciutat. La decadència de l'espai urbà, com se sap, és un procés singular i important del *Dasein* de les ciutats, però en el nostre temps els estigmes d'una decrepitud tan accelerada han fet del ciutadà modern un habitant neutre en els territoris del dolor, potser perquè entre el dolor i el no-res, com argumenta César Fuentes, el dolor és el signe dels invictes.

Ens trobem, doncs, davant d'una nova idea de metròpoli, davant d'una concepció filosòfico-política per a encarar la ciutat evolucionada, no per a postular uns models revisionistes acariciats per la nostàlgia d'un romanticisme tardà. Ja August Endell, el 1908, advertia com és d'accidental la forma en l'arquitectura:

Qui pensa en arquitectura entén sempre, en primer terme, els elements constructius, les façanes, les columnes, els ornaments. Però tot això és secundari. Allò que importa no és la forma, sinó el seu revers, l'espai, el buit que s'estén entre els murs, que és limitat per aquests, però la vitalitat del qual preval sobre les parets. A qui sigui capaç de sentir l'espai, les seves direccions i la seva mesura; a qui aquests moviments del buit valguin com a música, a aquest ésser se li obre l'accés a un món gairebé desconegut.

Vivim la ciutat sota el domini d'uns pressupòsits planificadors, lligats a les plus-vàlues del lucre; temps i espai adquireixen, en el medi urbà, una acceleració i una dimensió desconegudes, controlades per lleis de racionalitat tecnocràtica que prescriuen la morfologia de la ciutat. La realitat antropològica es mostra sotmesa a un intercanvi permanent de metamercaderies, de famílies d'objectes en competència permanent, que impedeixen que l'habitant de la ciutat descobreixi la seva pròpia identitat, tant pel que fa al temps com als seus llocs de residència. Els usuaris de la ciutat esdevenen personatges confusos en llur propi territori, eventuals residents en trànsit cap a la identitat perduda, refugiats, com aventurà M. Proust, «en un miserable extracte de línies i superfícies».

¿Per què, en comptes de camuflar aquesta ideologia de depredació sobre la ciutat a través de l'eclipsi romàntic de l'última arquitectura, no posem al descobert la «voluntat d'estil» en què limiten les estrelles del firmament arquitectònic i la servitud amb què es presten a erigir els nous fetitxes, sota l'economia capitalista, en la ciutat postindustrial? El mercat sobre l'espai de la metròpoli actual, igual que en la ciutat pre-industrial i industrial, opera per cicles. Primer fomenta la producció; després, els productes; en els nostres dies, el mercat.

El valor econòmic se superposa al valor real. En aquest significatiu bescanvi, la realitat antropològica s'atrofia davant el valor cultural de la mercaderia i destaca el fetitxe com a consciència cosificada i valor pragmàtico-cultural, configurant-se un espai de significats aleatoris i irresponsables. D'una dicotomia tan esqueixada sorgeix el combat dels qui controlen la construcció de la ciutat contra els qui la suporten i sofreixen. El constructor de la ciutat: polític, planificador, arquitecte, dissenyador..., es transforma en objecte de culte: les seves propostes i els seus projectes se sublimen. El preu i la reverència seran els paràmetres que sustenten el diàleg sobre l'ésser i l'esdevenir del projecte de ciutat.

Ens trobem en els límits. L'obscuriment de l'eclipsi fa racional la irracionalitat de la ciutat, i, exiliat en la metròpoli, el ciutadà mitjà desitja una arquitectura voluptuosa i una vida tranquil·la —encara

que seria més complaent el contrari. La falsa relació amb l'espai de la ciutat s'uneix a l'angoixa de la propietat moderna, que fa prevaler el que és privat sobre el que és social i públic. El silenci dels qui sofreixen la ciutat permet que els seus promotors els ensibornin amb la construcció d'unes «arquitectures simbòliques», que intenten reduir la misèria d'una vida alienada pels seus records i els seus desigs insatisfets.

Davant la discontinuïtat i l'heterotopia fragmentada en què es produeix i reproduïx la ciutat, no solament crítica, sinó també conceptual i filosòfica, es fa necessària una reconsideració de les relacions temporals i espacials d'aquesta. Una sèrie d'interrogants inconclusius es perfilen a finals de segle, davant l'espoliació simètrica que han sofert tant la política com la cultura de la ciutat d'avui.

¿Per què la construcció de l'habitable de l'home constitueix un procés destructiu? El desenrotllament de la tècnica ¿és solidari amb la destrucció de la idea, l'estructura i l'espai de la ciutat? ¿Té sentit continuar operant en termes de ciutat i amb elements d'arquitectura? ¿Quins postulats obrim per a la reconsideració espàcio-temporal de la nova metròpoli? ¿Com abordar l'exclusió de l'aura o la seva reinserció en la refinada i múltiple estètica urbana? ¿És possible encara la reparació dels excessos planificadors de la ciència urbana encarregada de l'evolució de la *polis* o, contràriament, la reparació de tal fracàs l'ha d'assumir novament el vell projecte de la *civitas* arquitectònica? ¿Com reduir a un mètode raonable i ben eficaç l'autèntic destí polític de la metròpoli d'avui? ¿De quina manera la «cultura del que és immaterial», en què descansen els fonaments de l'actual societat científico-tècnica, obre un camp de creativitat més apropiat que els gestos, tantes vegades banals, realitzats per alguns arquitectes aferrats al poder de seducció de la imatge?

Els interrogants concerneixen, evidentment, el mateix destí del pensament i, per tant, el projecte en què desemboca la nova metròpoli, les lleis que en regeixen l'organització política, l'estructura diversificada, la interacció de les seves relacions pragmàtiques i la morfologia que requereix la seva espacialitat policèntrica, han de preocupar-se de formular un pensament político-filosòfic sobre la finalitat i l'ús de la ciutat en la present cultura tècnico-industrial. I aquest pensament ha d'imposar-se a aquesta confabulació amb l'esperit dels seus constructors, rudes productivistes que invoquen, quan els convé, l'«esperit de la geometria», intentant ocultar, des de llurs operacions tangencials, l'escala sense límits de la ciutat, les seves proporcions desmesurades, la seva textura ofensiva i la seva decidida «voluntat d'estil».

L'estil subjacent en el «manierisme simbolista», que s'esforça a presentar com a real el que és inexistent i que permuta l'espai imaginat per a la ciutat en

mercaderia simbòlica, és un fidel reflex de la precipitada fuga de les «arquitectures consagrades», i els acrobàtics exercicis d'alguns dels seus arquitectes de finals de segle en busca del fragment imitatiu, revelen amb bastant nitidesa que el projecte dels arquitectes per a la ciutat ha deixat de ser un mitjà de coneixement i s'ha transformat en un producte de projeccions subjectives, vinculades al procés de mercantilització integral que organitza la societat actual.

Tal com succeí en ple segle XVIII —arquitectura, decoració i mobiliari—, ahir els bons burgesos i avui uns indiferenciats *mass-media* consumeixen la història, recobreixen els seus habitacles amb les formes produïdes en el passat per la burgesia i contaminen amb llur morfologia del que és «nou» les vicissituds de la vida quotidiana, a dir veritat, massa mesquina.

La patologia de l'originalitat per la qual transiten molts dels discursos arquitectònics en els espais de les nostres ciutats proclama sense dissimulació un abandonament del sentit de l'entorn, que ara se substitueix per un culte apassionat de l'«objecte com a arquitectura», el resultat del qual és l'espectacle urbà que podem contemplar, aquesta hemeroteca d'icones visuals en competència permanent. L'arquitectura, com l'espai que construeix, s'ha convertit en un macronegoci projectat al lucre econòmic. Aquest negoci, vaticina Adorno,

continuarà endavant mentre sigui rendible, i la perfecció que ha aconseguit impedirà que hom s'adoni que ja és mort.

Els ciutadans intel·ligents, els que sofreixen i suporten l'exili urbà, s'han de preparar, de moment, a fondre angoixa i esperança, per quan l'eclipsi hagi desaparegut.

85